

Maurer Péter

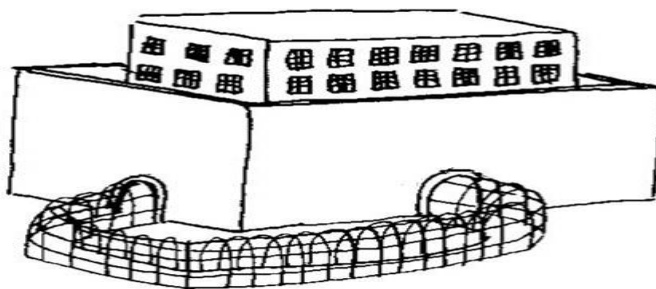
Az oktatás helyzete a büntetés-végrehajtási intézetekben – a katedra két oldalán állók szemszögéből

„Nem azért vagyunk az emberek mellett,
hogy mi mondjuk meg, mire van szükségük nekik,
hanem azért, hogy meghallgassuk őket.”

(Jean Vanier)¹

Gyakran idézem Jean Vanier e gondolatát, amikor a büntetés-végrehajtásban folyó oktatói, nevelői munka eredményességén vagy eredménytelenségén, illetve annak értelmén kezdünk gondolkodni.

A cél mindenki számára egyértelmű: visszavezetni a társadalomba az elítélteket úgy, hogy ne váljanak visszaesővé. Az eredményesség legfontosabb kulcs-eleme maga az ember: az elítélt, a tanár, a nevelő, a fegyőr. Ha nem hallgatjuk meg őket, ha nem ismerjük meg és nem értjük meg a tapasztalásaikat, élményeiket, nem fogunk tudni hatékony rendszert működtetni.

Egy osztrák elítélt rajza

Több mint tíz éve – amikor dr. Mankó Mária főiskolai tanár vezetésével e terület vizsgálódásába kezdtem – még nem volt megszokott, hogy a neveléstudomány területével foglalkozó civilek zárt intézetben kutatást végezzenek.

Ma azt tapasztalhatjuk, hogy e terület egyre inkább a figyelem középpontjába kerül. A kutatási terület specifikumai erősen meghatározzák, szabályozzák a lehetőségeket. Mégis a rendszert javító szándékkal „megközelítő”, talán időnként kissé naivnak tűnő bölcsészeket a büntetés-végrehajtási rendszer vezetői, dolgozói pozitívan fogadják. Köszönet érte! Segítségük, támogatásuk nélkül továbbra is csak a karosszékben, íróasztal mellett, vagy egyetemeken, főiskolák katedráin, szemináriumi csoportokban ábrándozhatnánk a rendszerben rejlő, az elítélteket a társadalomba eredményesen visszavezető elméletekről.

¹ Vanier, Jean: A szeretet szavai. Budapest, Szent Gellért Kiadó és Nyomda. 112. p.

1998-ban Mankó Mária még úgy fogalmaz, amikor azt a megállapítást teszi, hogy „Igaznak mondhatjuk ki azt, hogy a társadalmi és szociális szempontból peremhelyzetben lévők képviseltetik magukat az elítéltek között. Peremhelyzetüket erősíti iskoláztatási hátrányuk, s ennek következménye, hogy 90%-ban funkcionális analfabétáknak tekinthetők. [...] Ez azért komoly gond, különösen az elítéltek esetében, mert eredeti szociokulturális helyzetük, s nem kezelt funkcionális analfabetizmusuk meghatározza perspektíváikat, rontja az esetlegesen meglévő társadalmi elvárásokhoz való alkalmazkodási szándékuk esélyeit. Ezen problémák kezelésének kriminál-andragógiai szempontú kezdeményezéseit nem nagyon látom.”²

Ma már egyre nagyobb számban találkozunk a felsőoktatásban a neveléstudomány területén ismereteket megszerezni, elmélyíteni szándékozó büntetés-végrehajtási nevelőkkel az első- vagy másoddiplomás képzésben. Rendszeresen járnak a tanárképzésben résztvevő hallgatók a büntetés-végrehajtási intézetekbe tanulmányozni a rendszer működését, az ott folyó nevelő- és oktatói munka körülményeit, lehetőségeit. Ennek fő okát abban kereshetjük, hogy a reintegráció kognitív megközelítésének jelentősége megnőtt.

Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a jövő tanárnemzedéke felismerje a pedagógiai munkában rejlő felelősséget és lehetőséget. Hiszen a nem megfelelő oktatáspolitikai vagy a felkészületlenség, lelkiismeretlenség vagy alkalmatlanság pedagógiai patológiás eseteket, majd az iskolarendszerből történő korai lemorzsolódást eredményez – s ezek rövid idő alatt kriminalizálódáshoz vezetnek.

Andrulla Vasziú, az oktatásügyért, kultúráért, többnyelvűségért és ifjúsáspolitikáért felelős európai biztos a közelmúltban felhívta a figyelmet arra, hogy Európában a 15 éves gyermekek közül jelenleg minden ötödik olvasási nehézséggel küzd, és minden hetedik idő előtt hagyja el az iskolát, így nem szerez megfelelő végzettséget, ami jelentősen rontja az életkilátásait.

A hátrányos helyzetűeknél tapasztalható leszakadás esélyét tovább növelte a társadalmi és tudományos akceleráció, amit tovább fokozott az úgynevezett kisiskolák bezárása. Az iskolai követelményben megjelölt ismeretanyag töredéke appercipálható e réteg számára. Ennek egyértelmű következménye az iskolai kudarcok sorozata, amit az osztályközösségekben tapasztalható szegregáció is tovább fokozhat. Az alapfokú oktatást be nem fejezettekkel rövid idő alatt jó eséllyel találkozhatunk a zárt intézetekben.

A szabadságvesztés-büntetésre ítélt társadalomba való sikeres visszailleszkedésének egyik alapvető feltétele a megfelelő iskolai végzettség, illetve szakképzettség megszerzése. A fogvatartottak iskolázottság szerinti összetétele arányaiban nem változott az elmúlt évekhez képest, azonban a büntetés-végrehajtás feladatai között egyre erőteljesebben jelentkező igény, hogy az általános iskolai oktatás és a szakképzés biztosítása mellett a középiskolai végzettség megszerzésére is legyen lehetőség.

² Mankó Mária: *Sorsom a bűn. Tanulmányok a bűnről, a börtönről, a büntetésről*. Sopron, Euroqualitas Könyvkiadó, 2002. 103-104. p.

A felmérések azt mutatják, hogy a fogvatartottak 14%-a nem fejezte be az általános iskolát, ezért továbbra is fontos feladat az ilyen jellegű tanulmányok biztosítása. Jelentős eredmény, hogy a 2007/2008. tanévben 908 fogvatartott végzett eredményesen, a 2008/2009. tanévben pedig 974; 2009/2010-ben 896, 2010/2011-ben 1 020 fő folytatott, illetve folytat alapfokú tanulmányokat. Közülük fiatalok 2009/2010-ben 186 fő, 2010/2011-ben 254 fő volt.

A büntetés-végrehajtási szervezet kiemelt hangsúlyt helyez a középfokú oktatás megszervezésére. 2008-ban 15 büntetés-végrehajtási intézetben folyt középiskolai oktatás, 451 fő fejezte be eredményesen a tanévet. A fogvatartottak megfelelő tájékoztatásának, illetve tanulásra való ösztönzésének köszönhetően a 2008/2009. tanévben a beiskolázottak létszáma 63%-kal növekedett (715 fő), 2009 szeptemberében 933 fő fogvatartott iratkozott be a középfokú tanulmányok megkezdésére. Jelentős előrelépés, hogy 2010-ben a korábbi 15 helyszínhez képest már 20 intézetben folyt középiskolai oktatás.

Felsőfokú tanulmányokat a fogvatartottak – tekintettel speciális jogi helyzetükre – levelező képzés formájában folytathatnak, főiskolai és egyetemi képzésben tanévenként 18-20 fő vett, illetve vesz részt.

A fogvatartottak szabadulás utáni, munkaerőpiacon való elhelyezkedésére ma már döntően valamilyen szakképzettség birtokában van esély. Ezért kiemelt figyelmet kell fordítani a felnőttoktatás keretében megvalósuló, iskolarendszeren kívüli szakképzések megszervezésére, biztosítására. 2009/2010-es tanév során 21 tanfolyam indult 404 fogvatartott beiskolázásával, amely az előző évekhez képest – az anyagi források hiánya miatt – nagyarányú visszaesést jelent.³

Mitől lesz a rendszer eredményes? Ahhoz, hogy ezt megtudjuk, meg kell ismernünk az elítélteket. Több, eredményesen alkalmazható elmélet és gyakorlati módszer áll rendelkezésünkre, például a konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós-pedagógiai rendszere⁴, a Bábosik- és a Ross-féle koncepciók vagy a Zsolnai-féle értékközvetítő és képességfejlesztő program, az ÉKP. Bármelyik elméletet valósítjuk is meg a gyakorlatban, az az elítélt alapos megismerése nélkül eredménytelen lesz.

A 2009-ben végzett kutatásunk során 15 felnőtt korú elítélttel készítettünk fenomenológiai életútinterjút. (A 3-3 alkalommal történt találkozások alkalmával közel 850 percnyi hanganyag született.) A vizsgálat célja az volt, hogy megismerjük élettörténetüket, az interjúalanyok tapasztalatait, megértsük véleményeiket. Feltételeztük, hogy a kriminalizálódásban a környezet mellett az alapfokú tanulmányok idő előtti befejezése meghatározó szerepet játszott, hogy az alapfokú oktatásból való lemorzsolódást a pedagógiai patológia következtében kialakult kudarcélmények okozták.

³ Kőszegi Szilvia: A fogvatartottak oktatása, képzése. Börtönügyi Szemle, 2010. 3. 60. p.

⁴ Vö. Ruzsonyi Péter: A konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós-pedagógiai rendszere. Börtönügyi Szemle, 1997. 4. 82-93. p.

A kutatás módszerének kiválasztásánál döntő szempont volt, hogy legyen lehetőség az elítéltek alapos megismerésére, s ezáltal váljon világossá, hogy milyen személyes élmények, tapasztalások, motívumok, értékvesztések vezettek a bűnelkövetéshez. Azt szeretnénk volna elérni, hogy az elítéltek rekonstruálják tapasztalataikat, hogy megismerhessük az így feltárt élmények értelmét és következményeit, továbbá, hogy legyen lehetőség a korábbi iskolai kudarcok, emberi kapcsolatok és az őket ért hatásokra adott viselkedési válaszok értékelésére. Kíváncsiak voltunk a szabadságvesztés végrehajtása során szerzett élményeikre, az oktatáshoz, a tanuláshoz való viszonyukra, valamint arra, hogy mi motiválja, illetve motiválhatja őket a tanulásra.

A büntetés-végrehajtás általános állapotát is tükrözi, hogy a megkérdezettek által a leggyakrabban említett „kedvezmény”, hogy gyakrabban fűrdhetnek, hogy – csekély összegű – ösztöndíjat kapnak, illetve az, hogy civil emberrel beszélgethetnek.

Az elítéltekkel folytatott beszélgetés során kitűnt, hogy a fogvatartottakat viszonylag gyakran költöztetik egyik zárkából a másikba. Ez egyrészt a klasszifikáció kialakulatlanságára utal, másrészt a zárkában történő tanulás feltételeinek hiánya és a belső szabályok az órára történő felkészülést is nehezíthetik.

Az interjúkból az derült ki, hogy a tanulást leginkább hátráltató tényező a más intézetbe történő átszállítás. Ennek természetesen valós oka van, mint például a kihallgatás, a szembesítés vagy a tárgyalás. Ez azonban néha heteken át tartó távollétet jelent, vagy adott esetben a tanulmányok folytatásának teljes megszakítását eredményezi.

Az elítéltek a szabad életben hasznosítható ismeretanyag arányát keveslik. Számukra így a tanórák jelentős része unalmas, ezért a tanórai fegyelemmel is gyakran gondok vannak. Több elítélt szövegértési nehézségről számolt be, valamint arról, hogy a több éves, esetleg több évtizedes szünet után nehezen tanul.

A büntetés-végrehajtási intézetekben felnőtt korú elítélteket oktató tanárok többsége a felnőttképzés sajátosságaival, módszertani kérdéseivel csak a gyakorlatban szembesül, a tanárok a felnőttoktatói professzió műveléséhez szükséges ismereteket és kompetenciákat tapasztalati tanulás útján, autodidakta módon szerzik meg. Többen közülük semmilyen szakvizsgával sem rendelkeznek.

Ebben a speciális oktatási-nevelési közegben az oktatóknak a szakmai és tárgyi ismereteken túl a tanulók felé a szokásosnál nagyobb empátiával, érzékenységgel kell fordulniuk, mivel elengedhetetlen, hogy a tanári szerep gyakorlása mellett tanácsadóként is megjelenjenek. Ahhoz, hogy a tanári, oktatói hivatás professzionalizálódása ebben a szerepben is megvalósuljon, szükséges, hogy a szakemberek olyan továbbképzéseken vegyenek részt, ahol a szociális képességek fejlesztését és a tanulók tanulását segítő módszereket ismerhetik meg, és sajátíthatják el.

A büntetés-végrehajtásban oktató tanárok körében végzett felmérésünk⁵ is rávilágított arra a tényre, hogy a tanárok körében lenne igény továbbképzésekre.

⁵ 2009-ben 102 (40 férfi, 62 nő) a büntetés-végrehajtásban fő- és mellékállásban dolgozó – az alap- és a középfokú oktatásban részt vevő – tanárral végzett kérdőíves felmérés.

A megkérdezett tanárok 24%-a érzi hatékonynak a munkáját, és csak 54%-a látja értelmét ennek a munkának. 46%-uk nyilatkozott úgy, hogy megfelelőnek tartja az osztálylétszámot. A felmérés szerint az osztálytermek általában kis méretűek és túlszűfoltak, a felszereltségük gyenge, illetve közepesnek mondható. E tekintetben komoly különbségek tapasztalhatók a PPP-konstrukcióban felépített és működtetett intézetek és a többi bv. intézet között.

Osztályterem egy korszerű bv. intézetben

A tanárok 90%-a nem ismeri az elítéltek előéletét, körülményeit. A tanulók tantárgyi előismereteit és korábbi tanulási kudarcának okát is csak 46%-uk mérte fel, illetve ismeri. Az elítéltek tanulási sajátosságainak megismerését a megkérdezettek 80%-a tartja fontosnak, de erre nincs igazán lehetőségük. Ezért szükségesnek érezzük, hogy a befogadási eljárás felmérési részeként a fogvatartottak tanulási sajátosságainak feltérképezése nagyobb hangsúlyt kapjon. Ugyanakkor a tanárok 84%-a lényegesnek érzi az oktatás individualizálását, az ehhez szükséges – gyógypedagógiai, pszichológiai, mentálpedagógiai, didaktikai – továbbképzést pedig a megkérdezettek 90%-a tartja fontosnak.

Legnagyobb problémának az eszközhiányt, az elítéltek figyelmének felkeltését, a figyelem fenntartását, a tanulók előképzettségének hiányát, felkészületlenségét, a magas fluktuációt, konfliktuskezelési nehézségeket, a tanulási szokások hiányát és a roma-nem roma konfliktus kezelését jelölték meg a megkérdezettek.

Az eddig önálló, egymástól elkülönült tantárgyak merev határainak feloldásával a cselekvés általi tanulásra nyílhatna lehetőség. Az ezzel együtt járó és feltehetőként jelentkező tanulásszervezési eljárások is nagyobb rugalmasságot, egyéni szükségletekhez igazítást tennének lehetővé. Amíg a pedagógia túlnyomóan a repetitív, az ismereteket sulykoló funkciót igyekszik ellátni, addig pozitív élményt továbbra sem fog biztosítani a tanulók számára. Érdemes lenne megfontolni, hogy egységes pedagógiai program érvényesüljön a büntetés-végrehajtási intézetekben, és azokban csak főállású oktatókat alkalmazzanak.

A büntetés-végrehajtási intézetekben a beiskolázást nem a korábban megszerzett iskolai végzettség, illetve az azt igazoló dokumentumok alapján kellene elvégezni, hanem sokkal inkább az elítélt tényleges ismereteire – amit természetesen

egy szintfelmérő teszt nem fog pontosan meghatározni – alapozva. Amennyiben pedig az elítélt kéri, hogy az általa már korábban elvégzett évfolyamot megismételhesse, amennyiben ez indokolt, akkor azt a vonatkozó jogszabály értelmében engedélyezzék számára.⁶ Lényegesnek látjuk, hogy nagyobb hangsúlyt fordítsunk az általános iskolát be nem fejezett felnőtt korú elítéltek motiválására, hogy pótolják elmaradt tanulmányaikat. Az továbbra is nyitott kérdés: a fogvatartott kötelezhető-e alapfokú tanulmányai pótlására a büntetése végrehajtásának időtartama alatt. Azt viszont leszögezhetjük, hogy az elítélt szabadulása után a tanulás folytatásának lehetőségét minden eszközzel támogatni szükséges.

Fontos lenne az iskolaérettség vizsgálatát a hátrányos helyzetűek körében nagyobb odafigyeléssel végezni, és adott esetben számukra iskolai előkészítőt – a lakhelyükhöz lehető legközelebb – biztosítani. A speciális nevelési feladatok, az oktatás mellett egyéb foglalkozások, tevékenységek megszervezése egyre nehezebben elképzelhető, valósítható meg a jelenlegi forrásokból, ezért meggyőződésem, hogy a speciális feladatokra, körülményekre való tekintettel kiegészítő támogatással lehetne segíteni a feladatot ellátó intézményeket – a még magasabb minőségű oktatás, illetve a megfelelő körülmények, a kellő felszereltség kialakítása és fenntartása érdekében.

A jogszabályban meghatározott osztálylétszámok mellett az eltérő nevelési igényű elítélteket eredményesen oktatni nem lehet. Sokszor szembesülhetünk olyan esettel, hogy újabb párhuzamos osztályt azért nem indítanak, mert nem lenne teljes létszámú – függetlenül attól, hogy indítása indokolt lenne. A sajátos nevelési igényű elítéltek esetében – többnyire erről kell beszélni – 15 fő feletti létszámmal hatékony, individualizált oktató-nevelő munkát nem lehet végezni.

A 2009-ben elvégzett kutatás eredményei alapján megfogalmazott gondolatok talán idealisztikusnak tűnnek. Tudnunk kell azonban, hogy a reintegráció feltételeinek megteremtéséhez az intézményi szabályok változtatása is hozzájárul, csakúgy, mint ha a jogalkotó teszi meg a szükséges jogszabályi változtatásokat, állásfoglalásokat.

⁶ Vö. 2003. évi LXI. törvény a közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról, 45. § (2) bekezdés.